

Justitiedepartementet
Åklagarenheten

Stora brottmål – nya processrättsliga verktyg (SOU 2019:38)

Sammanfattning

Åklagarmyndigheten välkomnar betänkandet och tillstyrker i allt väsentligt de förslag som lämnas i det då de på ett rättssäkert sätt synes leda väg mot ett mer effektivt brottmålsförfarande.

Åklagarmyndigheten delar i huvudsak övervägandena i betänkandet. Åklagarmyndigheten anser dock att det i stora brottmål föreligger ett behov av mellandom, att en reform av prejudikatbildningen bör övervägas ytterligare samt att reglerna om slutdelgivning och utökade möjligheter att avgöra brott utan huvudförhandling bör ses över i ett annat sammanhang.

I vissa avseenden efterfrågar Åklagarmyndigheten tydliggöranden, t.ex. kring gränsdragningen till ett kronvitnesssystem, vad ett utfästelsebeslut kommer att omfatta, vilken dokumentationsskyldighet som åvilar åklagare i de fall en överläggning inte mynnar ut i ett utfästelsebeslut och hur videoinspelade vittnesförhör ska värderas av domstolen. Åklagarmyndigheten efterfrågar även en analys kring hur överprövningsinstitutet förväntas förhålla sig till föreslagen reglering och fler exempel på hur och när förundersökningsbegränsning enligt föreslagen reglering avses tillämpas. Vidare anser Åklagarmyndigheten att skriftliga vittnesattester och berättelser som lämnats utom rätta ska kunna åberopas i samtliga fall domstolen inte bedömer det vara uppenbart olämpligt.

Åklagarmyndigheten vill väcka frågan om hur den föreslagna regleringen av domstolens materiella processledning under förberedelsen förhåller sig till 31 kap. 4 § RB och om det finns fler situationer där det är rimligt att domstolen lämnas möjlighet att inhämta utredning som har betydelse för prövning av skuld.

Inledning

Ett genomförande av förslagen i den del de avser reglerna om rättegången i brottmål generellt innebär en renodling av aktörernas roller. Det är enligt Åklagarmyndigheten rimligt att rättegångsbalkens regler återspeglar och formaliserar den praxis som utvecklats varigenom resterna av den inkvisitoriska processen som finns i processordningen inte längre tillämpas.

I de delar betänkandets förslag tar sikte på att komma tillrätta med de problem och utmaningar som de stora brottmålsprocesserna innebär för rättsväsendet i stort anser Åklagarmyndigheten att förslagen utgör ett välkommet första steg på vägen mot en mer effektiv brottmålsprocess.

För att kunna minska behovet i vissa fall av långa häktningstider, adressera problemen med att parter och vittnen inte vill medverka i processen och inte lämna uppgifter till polis och domstol och för att i förlängningen skapa bättre förutsättningar för att bekämpa den organiserade brottsligheten, kommer dock krävas ytterligare reformer på bland annat processrättens område. En viktig fråga i det sammanhanget är de i svensk straffprocess centrala principerna om muntlighet och omedelbarhet. Utredningens förslag om tidiga förhör och utvidgade möjligheter att åberopa skriftliga vittnesattester är ett bra steg på vägen men kommer troligtvis inte i praktiken minska behovet av t.ex. frihetsberövanden med restriktioner fram till huvudförhandlingen. Åklagarmyndigheten anser därför att det i ett annat sammanhang bör göras en översyn av frågan hur dessa principer kan anpassas till dagens förhållanden, utan att de för den skull måhända helt måste överges.

Åklagarmyndigheten vill i övrigt föra fram följande synpunkter på förslagen och övervägandena i betänkandet.

5.3 Gränsdragningen till ett kronvitnessystem

Regeringen har i sitt 34-punktsprogram aviserat att frågan om ett system med kronvittnen ska utredas, vilket Åklagarmyndigheten välkomnar. Denna fråga har inte varit föremål för den nu aktuella utredningens uppdrag. De förslag som lämnats i betänkandet om följderna av en misstänkts utredningsmedverkan medför dock ändå, som utredningen funnit, att gränsen till ett system med kronvittnen i praktiken inte blir helt klar i de fall det finns flera misstänkta i samma förundersökning eftersom uppgifter om egen brottslighet i dessa fall ofta också blir uppgifter om andras brottslighet.

Åklagarmyndigheten efterfrågar därför att det i den fortsatta beredningen tydliggörs vilka överväganden som bör göras i de fall en misstänkt person vid en överläggning lämnar uppgifter som även rör medmisstänkta inblandning i aktuellt brott. Lämnar en misstänkt uppgifter om medmisstänkta inblandning minskar rimligtvis de medmisstänkta möjligheter till ett utfästelsebeslut, till följd av utredningsmedverkan, drastiskt eftersom uppgifterna då redan är kända för utredningen.

5.5.7 Förundersökningsbegränsning vid misstänkta utredningsmedverkan

Åklagarmyndigheten instämmer i bedömningen att de föreslagna reglerna om förundersökningsbegränsning vid utredningsmedverkan ryms inom ramen för den obligatoriska åtalsplikten. Redan i nuläget har åklagare som en följd av aspirationsprincipen relativt stort utrymme att fatta beslut om förundersökningsbegränsning. I betänkandet lämnas få exempel på i vilka situationer nu föreslagen grund för förundersökningsbegränsning är tänkt att tillämpas där redan befintliga regler om förundersökningsbegränsning inte är tillämpbara. Det är viktigt att åklagaren och den misstänkte ser fördelar med de föreslagna processuella verktygen för att de ska få genomslagskraft. Åklagarmyndigheten efterfrågar därför att det i den fortsatta beredningen lämnas fler exempel på hur och när förundersökningsbegränsning enligt föreslagen reglering avses tillämpas.

I betänkandet anges att åklagaren, vid tveksamhet, ska låta målsägandens uppfattning utgöra en del av beslutsunderlaget vid bedömningen av om ett väsentligt enskilt intresse föreligger. Även om målsägandens subjektiva upplevelse av brottet kan utgöra en omständighet att beakta vid bedömningen, ställer sig Åklagarmyndigheten tveksam till en ordning där det kan uppfattas som att målsäganden har en vetorätt på subjektiva grunder.

5.6.7 Utfästelsebeslut om ett högsta straff vid misstänkta utredningsmedverkan

Som anges i betänkandet kommer beslut om utfästelsebeslut om ett högsta straff vid misstänkta utredningsmedverkan av naturliga skäl fattas vid en tidpunkt då samtliga omständigheter kring brotten ännu inte är klarlagda. Det ligger i sakens natur att bedömningarna kommer göras med ett ofullständigt material som grund. Inte minst gäller detta eftersom det handlar om att tillmäta brottsmisstankar, inte färdigutredda brott, ett straffvärde.

Det är viktigt, av rättssäkerhetsskäl, att en tillräckligt konkret brottsmisstanke är delgiven den misstänkte när frågan om uppgiftslämnande väcks. Åklagaren ska vid en överläggning, enligt förslaget i betänkandet, inte bara presentera en gärningsbeskrivning och objektivet bedöma vilka uppgifter i utredningen som den misstänkte behöver få ta del av för att på ett rättssäkert sätt kunna ta ställning till frågan om att lämna uppgifter om sin egen brottslighet, utan även komma fram till ett straffvärde. Detta måste göras innan många omständigheter kring brottet är klarlagda. Åklagarmyndigheten efterfrågar i denna del att det i den fortsatta beredningen klargörs vad åklagarens utfästelsebeslut kommer att omfatta: Omfattar beslutet det brott som framgår av de moment som angetts i gärningsbeskrivningen, eller omfattar den även alla de moment som i enlighet med reglerna om res judicata och lis pendens ska anses utgöra samma gärning?

5.7 Förfarandet för överläggningar mellan åklagare och misstänkta ska regleras

Enligt förslaget i betänkandet ska ett utfästelsebeslut eller ett beslut om förundersökningsbegränsning på grund av misstänkts utredningsmedverkan alltid föregås av en överläggning mellan åklagaren och den misstänkte. Av betänkandet framgår att utfallet av överläggningen ska dokumenteras genom beslutet om utfästelse om ett högsta straff eller förundersökningsbegränsning samt vilken information som lämnats och vilka som varit närvarande. Enligt Åklagarmyndighetens uppfattning bör det dock klargöras vilken dokumentationsskyldighet som åvilar åklagare i de fall en överläggning inte mynnar ut i ett utfästelsebeslut. Frågan bör inte förbises då den misstänkte rimligtvis har lika stort behov av ett nedtecknat beslut oavsett utgången av en överläggning då ett negativt beslut kan användas vid en begäran om överprövning.

5.13 Överprövningens inverkan

Åklagarmyndigheten delar den bedömning som gjorts i betänkandet om att utrymmet för att genom överprövning ändra ett utfästelsebeslut till den misstänktes nackdel torde vara begränsat.

Åklagarmyndigheten efterfrågar dock en mer utförlig analys av hur överprövningsinstitutet förväntas förhålla sig till föreslagen reglering. Det kan även finnas skäl att tydliggöra att utrymmet för ändring rimligen inte bör vara

begränsat i de fall åklagare beslutat att *inte* fatta något utfästelsebeslut vid överprövning på begäran av den misstänkte.

6.6 En ny reglering av domstolens materiella processledning under förberedelsen

Åklagarmyndigheten tillstyrker förslaget. En särskild bestämmelse om rättens materiella processledning ställer högre krav på aktivitet från rättens sida vilket förhoppningsvis medför att parternas inställningar och grunder för dem blir klarlagda i ett tidigare skede. Att en misstänkt tidigt i processen förtydligar hur han eller hon ställer sig till gärningsbeskrivningens olika moment medför stora processekonomiska vinster.

Åklagarmyndigheten vill i detta sammanhang väcka frågan hur den föreslagna regleringen förhåller sig till 31 kap. 4 § RB och om denna regel i sin nuvarande form kan förväntas användas oftare av domstolen.

Åklagarmyndigheten anser att en tilltalad (samt dennes försvarare), som efter avgivande av sin inställning och grunderna för den, ändrar sina uppgifter i sådan utsträckning att nya förundersökningsåtgärder är nödvändiga, med längre förhandlingstid som följd, i större omfattning än idag borde kunna åläggas ett kostnadsansvar enligt 31 kap. 4 § RB.

7.2.4. Inga ändringar i reglerna om slutdelgivning

Åklagarmyndigheten instämmer i bedömningen att det, även om det vittnas om en ”kompletteringsinflation” under pågående rättegångar, inte är en ändamålsenlig åtgärd att i stora mål ge slutdelgivningen av förundersökningen en större betydelse för den fortsatta handläggningen.

Åklagarmyndigheten anser dock att frågan, om underrättelse av slutförd förundersökning i högre grad ska kunna ske utan krav på delgivning, bör utredas mer då det är av vikt för snabbare lagföring i andra mål.

8.4 Rättens agerande ska kräva yrkande från en part

Åklagarmyndigheten ansluter sig till förslaget att domstolens möjlighet att agera på eget initiativ och utan yrkande av part ska tas bort. Åklagarmyndigheten tillstyrker förslaget i betänkandet att domstolen som ett undantag från huvudregeln alltjämt utan yrkande av part ska kunna inhämta utredning som rör skuldfrågan såvitt avser rättspsykiatrisk undersökning och yttrande från Socialstyrelsens rättsliga råd. Åklagarmyndigheten anser emellertid att det

bör övervägas om det inte också i vissa andra situationer är rimligt att domstolen lämnas möjlighet att inhämta utredning som har betydelse för prövning av skuld. Det kan även finnas skäl att tydliggöra hur förslaget förhåller sig till kap. 39 och 40 RB.

9.3 En möjlighet att lägga fram vittnesattester i brottmål om parterna godtar det

Angående skriftliga vittnesattester:

Den föreslagna regleringen förutsätter att parterna är överens. Det är Åklagarmyndighetens uppfattning att begränsningen till de fall där parterna godtar att en skriftlig vittnesattest läggs fram som bevisning ska tas bort. En sådan ”vetorätt” riskerar att medföra att önskade effektivitetsvinster uteblir i för stor utsträckning.

Mot bakgrund av att skriftliga vittnesattester ofta kan ha ett lägre bevisvärde än vittnesberättelser som presenteras på annat sätt torde det inte finnas någon risk att en part åberopar skriftliga vittnesattester i tveksamma fall. Rättens föreslagna lämplighetsprövning, eventuellt med beaktande av parternas uppfattning i frågan, måste därför anses vara tillräcklig.

Angående utökade möjligheter att åberopa berättelser som lämnats utom rätta som bevis:

I enlighet med tidigare remissvar, *över delbetänkandet Tidiga förhör – nya bevisregler i brottmål*, anser Åklagarmyndigheten att huvudregeln bör vara att ljud- och bildupptagningar av förhör som lämnats utom rätta får förebringas, med undantag för när det är *uppenbart* olämpligt med hänsyn till sakens prövning.

Åklagarmyndigheten instämmer i uppfattningen att det mot bakgrund av den utveckling som skett när det gäller stora brottmål ur effektivitetssynpunkt bör vara möjligt att i utökad utsträckning använda förhör med målsägande, vittnen och misstänkta som tagits upp före huvudförhandlingen som bevis vid rättegångar. En sådan ordning rymmer fördelar ur flera aspekter. Behovet av att skydda bevisningen från yttre påverkan skulle minska då motvilliga målsägande och vittnen förväntas lämna uppgifter i större utsträckning under brottsutredningen jämfört med i domstol en lång tid senare. Uppgifter som lämnas i ett tidigt skede av en brottsutredning bör rimligtvis också vara mer

opåverkade av både yttre påverkan och en minnesbilds förändring över tid. Utgångspunkten bör därmed vara att det alltid ska vara tillåtet att åberopa ljud- och bildupptagningar av berättelser som tagits upp utom rätta om inte domstolen av praktiska skäl finner det *uppenbart* olämpligt. Detta torde medföra att sent under processen framställda invändningar angående lämpligheten i att åberopa sådana ljud- och bildupptagningar undviks och förutsättningar för en mer effektiv och förutsebar process skapas.

Åklagarmyndigheten anser att rättssäkerhetsfrågorna har beaktats i tillräcklig omfattning. Under förutsättning att de förhör som kan komma att hållas utom rätta under förundersökningen håller hög kvalitet i förhörstekniskt avseende och att försvaret alltid bereds möjlighet att hålla motförhör får förslaget anses tillgodose kraven på en rättvis rättegång enligt Europakonventionen och Europadomstolens praxis. Det blir, så som tidigare påtalats av Åklagarmyndigheten, av vikt att gedigna utbildningsinsatser genomförs för främst förhørsledare i syfte att uppnå så hög kvalitet och rättssäkerhet som möjligt på de förhör som kommer att hållas utom rätta.

Åklagarmyndigheten efterfrågar dock att det i den fortsatta beredningen av förslaget om möjligt klargörs hur bevisvärdet av ett inspelat förhör är att bedöma i förhållande till ett tilläggsförhör under ed i domstol. I betänkandet anges ”att uppgifterna har lämnats under ed är en omständighet som rätten ska beakta vid sin bevisvärdering, men det är inte utslagsgivande för bevisvärdet att ed har avlagts.” I de fall ett vittnesförhör åberopas genom uppspelning av ett videoinspelat förhör och tilläggsförhör påkallas kan man hamna i en situation där vittnet ändrar sina uppgifter i väsentlig mån när han eller hon hörs under ed. Åklagarmyndigheten efterfrågar därför ett tydliggörande kring hur bevisningen ska värderas av domstolen i sådana fall.

10.3.4 Inget förslag om utökade möjligheter att avgöra brott utan huvudförhandling

Åklagarmyndigheten instämmer i att denna fråga inte ryms inom ramen för detta utredningsarbete. Möjligheten att avgöra brottmål utan huvudförhandling ökar förvisso med förslagen om bevisupptagning i ett tidigare skede vilket är önskvärt ur alla de aspekter utredningen berör. Det finns därmed goda skäl, i ett annat sammanhang, för fortsatta överväganden om utökade möjligheter till avgörande av brottmål utan huvudförhandling.

10.5.4 Inget förslag om mellandom i brottmål

Den bedömning som gjorts i betänkandet om att behovet av mellandom i brottmål inte är tillräckligt stort för att övervägas kan enligt Åklagarmyndigheten ifrågasättas. Behovet av mellandom föreligger främst i omfattande mål där det finns en central rätts- eller bevisfråga som utgör grunden för straffrättsligt ansvar. Att behovet är begränsat sett till antalet mål där frågan blir aktuell bör inte betyda att det inte är tillräckligt stort för att utredas vidare. Framför allt i vissa mycket stora mål torde en möjlighet till mellandom i en specifik fråga kunna innebära stora processekonomiska vinster och i vissa fall även kortare häktningstider.

10.6.4 Inget förslag om ändringar i prejudikatordningen

Åklagarmyndigheten ansluter sig i och för sig till vad som anförs i betänkandet om att det tänkbara tillämpningsområdet för en reform av prejudikatbildningen i brottmål som innebär en möjlighet att hänskjuta en prejudikatfråga till HD under pågående prövning av ett mål i tingsrätten är litet och att det finns nackdelar med en sådan reform. Emellertid anser Åklagarmyndigheten att det ändå finns anledning att överväga en sådan reform.

Sedan Straffprocessutredningen avgav sitt betänkande har det tillkommit fler exempel på när en så kallad hissning skulle medföra stora processekonomiska vinster. Som exempel kan nämnas ”Telia/Uzbekistan-målet” där tingsrätten ansåg att det för straffansvar nödvändiga rättsförhållandet inte förelegat och ogillade åtalet. Ett hänskjutande av denna fråga till Högsta domstolen, alternativt ett avgörande i mellandom (se avsnittet ovan), skulle i detta mål ha varit av ytterst stor vikt, framförallt med hänsyn till möjliga besparingar vad avser det allmännas kostnader för processen.

Ytterligare ett argument som kan tala för en utökad möjlighet att hänskjuta prejudikatfrågor till Högsta domstolen är att en tingsrätt även i brottmål kan besluta att inhämta förhandsavgörande från Europeiska unionens domstol.

Skulle en möjlighet att hänskjuta en prejudikatfråga till Högsta domstolen införas torde detta rimligtvis ske mycket sällan varför påverkan på andra prejudikatfrågor i Högsta domstolens verksamhet borde bli marginell.

12.6.2 Kostnader och andra konsekvenser

Enligt betänkandet kommer de kostnader som är förenade med förslagens genomförande att rymmas inom befintliga anslag. Åklagarmyndigheten delar denna bedömning.

Detta beslut har fattats av riksåklagaren Petra Lundh efter föredragning av kammaråklagaren Malin Granström. I den slutliga handläggningen av ärendet har också vice överåklagaren Magnus Johansson deltagit.

Petra Lundh

Malin Granström

Kopia till

Kommunikationsavdelningen

Rättsavdelningen

Biblioteket

Lotta Myrén, chefssekreterare

Överåklagaren för samordning och analys